

Lietuviškos knygos Didžiojoje Lietuvoje

Saliamonas Slavočinskis

1646 m. Vilniaus universiteto spaustuvėje išėjo pirmasis Lietuvoje atskira knyga išleistas giesmynas *Giesmės, tikėjimui katolickam priderančios*. Tai vienas reikšmingiausių savo meto lietuvių raštijos ir literatūrinės kalbos bei poetinio meno paminklų. Ilgą laiką apie šią knygą beveik nieko nežinota, tik po Antrojo pasaulinio karo ji sulaukė pelnyto dėmesio. J. Lebedys 1958 m. parengė šios knygos tuo metu žinomo vienintelio egzemplioriaus fotografuotinį leidimą su savo plačiu įvadu, išsamiais paaiškinimais, žodynėliu¹.

Iki pat XVII a. vidurio katalikai Lietuvoje neturėjo savo giesmyno. Ši spraga buvo opiai jaučiama, ypač nuo XVII a. antro ketvirčio, kai jėzuitų veikla Lietuvoje smarkiai suaktyvėjo. Jie kūrė kolegijas, parapines mokyklas, viešai pamokslavo. Nors giedojimas katalikų bažnyčiose ir neužėmė tokios svarbios vietos kaip protestantų, bet katalikiškas giesmynas buvo tiesiog būtinas.

Giesmyną sudarė Vilniaus popiežinės kunigų seminarijos (Alumnato) auklėtinis Saliamonas Slavočinskis, pravarde Mozerka (apie 1624–apie 1660), mokantis lietuvių, lenkų, lotynų kalbas. Tos seminarijos studentai lankė ir kai kurias paskaitas (fizikos, metafizikos) Vilniaus universitete.

Dėl S. Slavočinskio autorystės būta tam tikrų abejonių. J. Lebedys žinojo tik defektinį *Giesmių* egzempliorių, saugomą Varšuvoje, be dedikacijos, pratarmės ir kai kurių lapų. Bet kai 1968 m. Vroclave buvo rastas sveikas *Giesmių* egzempliorius (D. Gargasaitė) ir kai Z. Zinkevičius atliko giesmyno dialektologinę analizę, abejonės dėl autorystės maksimaliai sumažėjo.

Gimė S. Slavočinskis greičiausiai Lipkiškės dvare (dab. Raseinių r.). Baigęs mokslą, buvo įšventintas kunigu. 1648 m. jam, dirbančiam Šiaulėnų klebonu, suteikiamas Vilniaus universiteto laisvųjų menų ir filosofijos magistro (daktaro) laipsnis². Vėliau gavo Lietuvos didžiojo maršalo Aleksandro Liudviko Radvilo prezentacijos (pasiūlymo) raštą užimti Kražių klebono vietą. Žemaičių vyskupas Petras Parčevskis (Parczewski) jam Kražių klebono vietos nedavė, tada S. Slavočinskis, pareiškęs protestą Vilniaus vyskupijos teisme (konsistorijoje), jėga užėmė Kražių kleboniją ir jos turtus. Buvo dar paskirtas katalikiškos Piltinės (Kuršo) vyskupijos Latvijoje kanauninku. Vis dėlto Žemaičių vyskupijos vyresnybė nenusileido ir 1655 m. S. Slavočinskis buvo atskirtas nuo bažnytinės bendruomenės – ekskomunikuotas. Dėl visų tų aplinkybių ir buvo abejojama S. Slavočinskio sugebėjimu parengti didelį giesmyną, išversti daug giesmių ir psalmių iš lenkų ir lotynų kalbų į lietuvių kalbą. Bet Baroko epochoje tokie reiškiniai bajorų gyvenime pasitaikydavo dažnai. Vieni prieš kitus organizuodavo vadinamuosius „antpuolius“ (lenk. *najazd*). Be to, S. Slavočinskis gyveno Lietuvos „tvano“ laikotarpiu, kai 1655 m. šalies teritorija buvo okupuota Rusijos ir Švedijos.

Sveikame *Giesmių* Vroclavo egzemplioriuje yra sudarytojo S. Slavočinskio lotyniška dedikacija (proza) Žemaičių vyskupui Jurgiui Tiškevičiui, kur pasakyta, kad „šioms giesmėms gimtąja kalba pasirodyti“ reikėjo vyskupo pagalbos. Prašydamas vyskupą giesmių knygą priimti „malonia širdžia“, S. Slavočinskis primena, kad tai „ne vieno žmogaus dovana“. Vadinasi, tą didelį darbą S. Slavočinskiui padėjo atlikti talkininkai. Galbūt tai buvo J. Jaknavičius, P. Šrubauskis, J. Gruževskis, Ž. Liauksminas. Tituliniame *Giesmių* puslapyje pasakyta, kad vienos giesmės iš lenkų ir lotynų kalbų išverstos, o „kitos iš naujo sudėtos yra“, taigi originalios, lietuviškos.

Dedikaciją J. Tiškevičiui S. Slavočinskis pasirašė kaip klientas ir Vyriausiosios popiežiaus

¹ Dar žr. Gargasaitė, D., „Surastas pilnas S. Slavočinskio giesmyno egzempliorius“, in: *Pergalė*, 1968, Nr. 9.

² *Akademijos Laurai, arba Laipsnių teikimo ir daktaro, licenciato, magistro ir bakalauro laipsnių siekiančiųjų Vilniaus Jėzaus Draugijos Akademijoje knyga, surašyta ir sudaryta 1650 metais*, par. M. Svirskas ir I. Balčienė, Vilnius, 1997, p. 258.

seminarijos auklėtinis.

Lenkiškoje „Prakalboje į malonųjį skaitytoją“ S. Slavočinskis pareiškia mintį, kad Dievą garbinti turi visi. Tai paskatino jį giesmes iš lenkų į gimtąją kalbą išversti ir spaudai atiduoti. Pasisako, kad giesmes pateikti labai stengėsi, o jei skaitytojas ras kokių trūkumų, tai dėl to bus „kaltas mano nesubrendęs amžius“. Dievui dovanoja „pirmuosius savo talento vaisius“.

O ėmėsi giesmyno parengimo dėl to, kad pastebėjo, jog „paprasti žmonės nori turėti giesmių, kurias Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Žemaitijos bažnyčiose sava kalba troško girdėti“. Taigi S. Slavočinskį reikia laikyti M. Daukšos ir K. Sirvydo sekėju, norinčiu iškovoti platesnių teisių lietuvių kalbai viešajame gyvenime. Deja, mes nežinome, kad S. Slavočinskis būtų vėliau atlikęs kokius darbus lietuvių raštijos labui.

Literatūrinė *Giesmių* vertė nemaža. Pasinaudota M. Daukšos ir K. Sirvydo raštais. Šiaip giesmyno kūrėjas dirbo savarankiškai. Jis nesirėmė protestantų (M. Mažvydo, J. Bretkūno, L. Zengštoko, M. Petkevičiaus) publikuotomis giesmėmis. Galėjo į S. Slavočinskio giesmyną patekti kai kurios katalikų anksčiau išverstos ar parašytos giesmės, bet nedaug.

Kalbos atžvilgiu *Giesmės* priskiriamos viduriniam raštų variantui. Iš pradžių S. Slavočinskis giesmes buvo išvertęs savo gimtąja žemaičių šnekta. Tai, matyt, nepatenkino giesmyno leidėjų jėzuitų, reikalavusių kalbą aukštaitinti. Aukštaitiški elementai, nors yra antriniai ir nevienalyčiai, giesmyne vyrauja. Archaizmų nedaug. Bet eiliuotinėje kalboje, kur svarbu sudaryti atitinkamus skiemenų kiekius ir rimus, negalėjo S. Slavočinskis apsieiti ir be lygiagretaus senesnių bei naujesnių formų vartojimo, sakytume, poetinės laisvės (*licentia poetika*). Archajinį atspalvį kalbai suteikia senoviniai vietininkai (*manęsp*), nesutrumpėjusios naudininko galūnės (*mumus*), enklitiniai įvardžiai (apleidaim – *apleidai mane*, *siunčiu* – siunčiu tau) ir kt.³

Giesmynas praturtino literatūrinę kalbą. Parankinė S. Slavočinskio knyga buvo K. Sirvydo žodyno trečiasis leidimas (1642). Giesmyno kūrėjas toliau žengė į priekį. Jis naudojo K. Sirvydo naujadarus, pvz., *miestakelis* (gatvė), *rodyklė* (registas), *tiesadaris* (teisėjas). Kai kuriuos jų pakeitė į dar geresnius: *atgavimas* – į *kerštas*, *pasavintinė* – į *sužieduotinė* ir kt. Įtvirtino naujus žodžius – *amžinybė*, *išversti* (buvo *amžybė*, *amžius*, *išguldyti*, *perguldyti*). Vėliau, daugelį geros leksikos pavyzdžių, buvusių *Giesmėse*, išstūmė svetimybės. Suprantama, ir S. Slavočinskio laimėjimai nėra absoliutūs, nes jį veikė lenkiški ir lotyniški originalai. Bet negalima iš Baroko rašytojų reikalauti vien liaudiškumo, lietuviškumo – veikė ir tarptautiniai kriterijai.

Kitus vertėjas S. Slavočinskis pralenkė poetiniu polėkiu, gražesne menine išraiška, eilėdaros sklandumu ir įvairumu. Ryškiausiai tai atsiskleidžia psalmių vertimuose. Psalmės išsiskiria iš kitos religinės poezijos lyrizmu. Jos buvo labiausiai poetų mėgstama Biblijos dalis. J. Kochanovskio, iš kurio vertė S. Slavočinskis, psalmių poetiniai perkūrimai eiliuoti, rimuoti, įvairios strofikos. Psalmių atkūrimu poetine kalba J. Kochanovskis labai nusipelnė lenkų literatūrai, jos buvo labai populiarios ir tarp rusėnų bei Maskvoje. Šešias psalmes, verstas iš J. Kochanovskio, jau buvo išspausdinęs M. Petkevičius savo katekizme (1598), bet jos ten užėmė nežymią vietą. S. Slavočinskio giesmyne išversta beveik trečdalis J. Kochanovskio psalmių – 48 iš 150.

S. Slavočinskis pradeda naują etapą lietuviškų vertimų istorijoje: jis atsisakė pažodinio vertimo, ėmė versti kūrybiškai, ieškodamas lietuviškų atitikmenų ne tik atskiram žodžiui, bet ir visam vaizdui ar jo detalei. Taip pat stengėsi išlaikyti originalų išorinės formos sudėtingumą. Jam pavyko išversti idiominčius originalo posakius, nesumenkinant išraiškos: *Uderzmy wszyscy czolęm* (muškime visi kaktomis) – „Ant kelių pulkime“; *Mente quaerem, non oculo – Duszę, a nie okiem szukać* (siela, ne akimi ieškosiu) – „Širdžia, ne akia ieškosiu“.

Gerai išversti vaizdiniai emociniai⁴ žodžiai (*Dojrzała starość* (brandi senatvė) – karštanti senystė). Piešiamo vaizdo detales mokėjo pakeisti lietuviškais atitikmenimis: *Niebo głosem przebijają*,

³ Zinkevičius, Z., „S. M. Slavočinskio giesmyno (1646 m.) kalba“, in: *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 1974, t. 15: Žodžių formos ir jų vartoseną.

⁴ Apie tai dar žr. Skrupskelytė, V., „Literatūrinio stiliaus užuomazga Slavočinskio giesmyne“, in: *Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos Suvažiavimo darbai*, Roma, 1987, t. 11.

Serdecznie tkaję (Balsu dangų pramuša, iš širdies rauda) – „Pirštus iš sopulio graužė, Karštai verkdamos“. Taip pavaizduota motinų rauda.

Švelnumo mokėjo pasiekti mažybiniais, maloniniais žodžiais, tokiais dažnais lietuvių liaudies poezijoje („Kodėl taip guli, ar neturi *priegalvėlių*, / Kodėlei neapvilka baltų *marškinėlių*“). Nemaža žodžių ir frazeologizmų paimta iš gyvosios kalbos: *ragus aplaužysiu*; *Taureles pilnas aukštyn keldami*.

Suprantama, buvo ir tokių atvejų, kur S. Slavočinskiui nepavyko prilygti originalui.

Didelis žingsnis į priekį žengtas eilėdaros srityje. Iki tol sunku kalbėti apie silabinę eilėdarą lietuvių poezijoje. Jai trūko svarbiausio definicijos reikalavimo: vienodo skiemenų skaičiaus atitinkamose eilutėse, vadinamojo izosilabizmo. S. Slavočinskis griežtai laikėsi silabinės eilėdaros reikalaujamo izosilabizmo. Be abejo, didelę teigiamą įtaką čia padarė J. Kochanovskio eilės.

Anksčiau vyravo viduramžiškas rimas – rimo užuomazginė stadija. S. Slavočinskis siekė, kad visi rimai būtų tikslūs moteriški, kaip įprasta silabinėje eilėdaroje (kirtis antrame skiemenyje eilutės gale). Tačiau sekimas klasikine lenkų silabine eilėdara lietuvių poezijai turėjo dvejopos reikšmės. Iš vienos pusės, skatino izosilabizmo, rimų, dinaminių (kirčiavimo) konstantų formavimąsi. Iš kitos – imta žaloti natūralų lietuvių kalbos kirtį, sudarinėjant forsuetus rimus, lietuvių poezijoje atsirado metrinė transakcentacija. (Lenkų kalbos žodžiai visada turi kirtį antrame skiemenyje nuo galo, tuo tarpu lietuviški žodžiai kirčiuojami įvairiuose skiemenyse.) Šalia natūraliu kirčiavimu paremtų moteriškų rimų (*iš seno / gyveno, vainiko / intiko*) S. Slavočinskis pasėjo ir forsuetų moteriškų rimų, pažeidamas tiek vieną komponentą, tiek ir abu: *ramina / kirmino, pastarą / vakaro*. Ir vėlesniuose lietuviškuose XVII–XVIII a. giesmynuose buvo toleruojama tokia metrinė transakcentacija.

S. Slavočinskio giesmyne neskelbtos melodijos, bet jos kunigams turėjo būti žinomos.

Šiaip ar taip, su *Giesmėmis* lietuvių poezijoje, tiek religinėje, tiek pasaulietinėje, Didžiojoje Lietuvoje įsigali silabinė eilėdara. Tik XIX a. pabaigoje ją pakeičia silabotonika⁵.

S. Slavočinskio giesmynas pasižymi strofikos sudėtingumu. Posmai būna nuo dvielių iki aštuoneilių. Yra sudėtingos strofikos atvejų, kai viename posme panaudojamos skirtingo ilgio eilutės. Esama ir silabotoninės eilėdaros pradų. Taip atsitinka tada, kai eilutės viduje kirtis išsidėsto ne padrikai, o tam tikru metru, pvz., chorėjais. Tačiau sąmoningų pastangų kultivuoti silabotoninę eilėdarą giesmyne nematyti.

Giesmyne yra 124 giesmės, verstos daugiausia iš lenkiško Stanislovo Serafino Jagodinskio (Jagodyński) giesmyno, išleisto apie 1638 m.⁶ Giesmyne yra garsių bažnytinių kūrinių, pvz., sekvencija (giesmės pobūdžio mišių intarpas, atliekamas prieš evangelijos skaitymą) *Dies irae, Dies illa*, kurią S. Slavočinskis vertė iš lotynų kalbos (autorius Tomas Celanieris, gyvenęs XIII–XIV a.):

Diena dantų bus griežimo
Amžiaus plėnysn apvertimo
Iš pranašų apsakymo.

Kaip ten žmonės bijosisi,
Sūdžia teiskus kad sėsisi,
O nuodėmės išreišksisi.

Triūba verksmo balsą darys,
Kad pasaulį sūdop varys,
Duris sūdžiosp nes adarys.⁷

Apskritai S. Slavočinskis labai praplėtė lietuviškų katalikiškų giesmių repertuarą, dalis jų pateko ir į

⁵ Dar žr. Girdzijauskas, J., *Lietuvių eilėdara: Silabinės-toninės sistemos susiformavimas*, Vilnius: 1966, p. 118–127; Mikšytė, R., „Lietuvių silabinė eilėdara (Ryšiai su lenkų poezija šviesoje)“, in: *Literatūra ir kalba*, 1969, t. 10, p. 205–210.

⁶ *Giesmės Dangaus Miestui: XVI–XVIII amžiaus lietuvių bažnytinių giesmių antologija*, par. D. Pociūtė-Abukevičienė, M. Vaicekauskas, Vilnius, 1998, p. 291.

⁷ Lebedys, J., „1646 metų giesmynas“, in: Slavočinskis, S. M., *Giesmės tikėjimui katolickam priderančios, 1646*, Fotografuotinis leidimas, par. J. Lebedys, Vilnius, 1958, p. 216–217.

reformatų leidinius. Nuo XVII a. vidurio Lietuvos katalikų bažnyčiose ėmė skambėti įvairiuose leidiniuose publikuojami tokie bažnytinio vokalinio meno šedevrai, gyvi ir mūsų laikų geriausių kompozitorių kūryboje, kaip, pvz., Džakoponės Todiečio (m. 1306) sekvencija *Stabat Mater dolorosa*. Ši giesmė turi universalią prasmę: skausmas motinos, matančios kankinamo sūnaus mirtį:

Po kryžium Motina šventa
Stovėjo užrudintą⁸,
Kad sūnus jos karojo.

Kurios sunkiai nuliūdusią
Pripildė sopuliai dūšią,
Kad po kryžium raudojo.

O kaip skaudžiai nuvarginta
Buvo Pana pagarbinta,
Motina Dievo mūsų.

Tirpo visa regėdama,
Širdžia visa kentėdama
Su sūnumi Jėzusu.⁹

Steponas Jaugelis-Telega

XVII a. viduryje suaktyvėjo ir Didžiosios Lietuvos evangelikai reformatai (kalvinistai). Kėdainiuose 1653 m. veikė J. G. Reto (Rhet) spaustuvė, dar vadinama Gimnazijos spaustuve. Čia 1653 m. išėjo kolektyviškai parengtas reformatų leidinys bendru pavadinimu *Knyga nobažnystės krikščioniškos*. Leidinį sudaro trys sudėtinės dalys, trys knygos: 1) giesmynas „Psalmai Dovydo švento“; iš lenkų kalbos vertė Steponas Jaugelis-Telega (lenk. Jawgiel); 2) XVI a. lenkų rašytojo Gžegožo iš Žarnovco (Grzegorz z Żarnowca, tikr. Koszarski) postilės sutrumpintas vertimas į lietuvių kalbą „Suma, arba Trumpas išguldymas evangelijų šventų per visus metus“; vertė Samuelis Minvydas ir Jonas Božimovskis Vyresnysis (lenk. Borzymowski); 3) „Maldos krikščioniškos“, po kurių eina tolesne puslapių paginacija „Katekizmas, arba Trumpas pamokslas vieros krikščioniškos dėl vaikelių mažų“; šią trečią knygą taip pat parengė S. Minvydas ir J. Božimovskis Vyresnysis.

Gana sudėtinga *Knygos nobažnystės krikščioniškos* tyrinėjimo istorija. Tik po ilgų tyrinėjimų, gavus Švedijos Upsalos universiteto bibliotekoje saugomo *Knygos nobažnystės krikščioniškos* egzemplioriaus mikrofilmą, paaiškėjo, kad buvo du tos knygos leidimai¹⁰. Pirmasis iš tikrųjų išėjo Kėdainiuose 1653 m., o antrasis – Karaliaučiuje 1684 m. Ilgą laiką knygotyriminkus ir literatūros istorikus klaidino tai, kad antrajame leidime pateikti, matyt, norint suklaidinti katalikų cenzorius, kontrafakiniai duomenys, esą jis išleistas Kėdainiuose 1653 m.

Dėmesį patraukia S. Jaugelio-Telegos darbai. Jis laikomas visos *Knygos nobažnystės krikščioniškos* pirmojo leidimo vadovu, tačiau visą konvoliutą tvarkė ir vyresnieji prižiūrėtojai bei kunigai.

Steponas Jaugelis-Telega (apie 1600–po 1666) – pirmasis tikrai žinomas miestiečių luomo atstovas lietuvių literatūroje. Kėdainiškis vertėsi javų prekyba, eksportavo juos į Karaliaučių. Telega (rusėniškai – *vežimas*) – iš tėvo paveldėta pravardė. Nežinia, kur mokėsi. Nuo 1631 m. buvo Kėdainių burmistras. Iš bajorų turėjo įkaitu paėmęs žemės, taip pat žemės Babėnuose, tad jam buvo žinomos ir iš ten kilusio M. Daukšos knygos. Aktyvus reformatų veikėjas – Kėdainių sinodo senjoras ir kt. 1648 m. –

⁸ T. y. išbalusi, pajuodusi.

⁹ Cit. iš: *Giesmės Dangaus Miestui*, p. 341.

¹⁰ Tumelis, J., „Dar kartą apie „Knygą nobažnystės krikščioniškos“ (1653): Surastas pilnas pirmojo leidimo egzempliorius“, in: *Literatūra ir menas*, 1968 11 02.

Kėdainių gimnazijos rektorius¹¹.

S. Jaugelis parengė pačią reikšmingiausią *Knygos nobažnystės krikščioniškos* dalį – „Psalmus Dovydo švento“¹². Pavadinimas klaidina: čia yra ne tik apie 80 psalmių, bet ir 160 giesmių¹³.

Prancūziškoms gaidoms giesmes pritaikė Samuelis Tamošauskas, pasirašinęs Tomaševskiu (apie 1605–1650 Kėdainiuose). Mokėsi greičiausiai Biržuose, vėliau Prancūzijoje. Nuo 1630 m. gyveno Kėdainiuose, buvo parapijos kunigas. Po kelerių metų pakeltas Žemaičių distrikto superintendentu (vyresniuoju Žemaičių teritoriniame-administraciniame plote). Kėdainiuose ėjo lietuvių pamokslininko pareigas. Dažnai pirmininkavo Kėdainių reformatų sinoduose (dvasininkų ir pasauliečių susirinkimuose). Dalyvavo dviejuose Vilniaus distrikto sinoduose.

Samuelis Minvydas (1602–1660) ir Jonas Božimovskis Vyresnysis (1610–1673), abu bajorų kilmės, mokslus ėję užsieniuose, buvo žymūs Didžiosios Lietuvos reformatų veikėjai, dirbę įvairiose Lietuvos vietovėse, susibūrę su kitais parengti *Knygą nobažnystės krikščioniškos*.

S. Jaugelis buvo pripažintas Kėdainių poetas. Buvo lyginamas su lenkais M. Rėjumi (1505–1569), J. Kochanovskiu, vokiečių giesmių kūrėju A. Lobvazeriu (Lobwasser), XVI a. išvertusiu psalmyną, prancūzų Renesanso poetu K. Maro (Marot), grakščia poetine forma atkūrusiu „Dovydo psalmes“.

S. Jaugelio išverstas ir suredaguotas giesmynas – didelis lietuvių poezijos pasiekimas. Knyga turi dedikaciją kunigaikščiui Jonuši Radvilui (1612–1655). J. Radvilas buvo LDK evangelikų reformatų globėjas. Nuo 1653 m. Vilniaus vaivada, nuo 1654 – LDK didysis etmonas. Kėdainiai, J. Radvilo rezidencija, tapo reformatų centru Lietuvoje. Buvo pastatyta kalvinistų bažnyčia, rotušė, stiklių cechais ir kiti svarbūs pastatai. Daugiataučiamame mieste lietuvių kalba buvo plačiai vartojama, ją mokėjo miesto burmistrai. J. Radvilas 1649 m. pertvarkė tėvo Kristupo Radvilo (1585–1640) įsteigtą aukštesniąją mokyklą į gimnaziją, kur subūrė nemažai mokytojų reformatų. Prie gimnazijos įkūrė spaustuvę, atsikvietęs iš Gdansko spaustuvininką J. G. Retą. Kėdainiuose jau anksčiau buvo pastatytas popieriaus fabrikas. Susidarė galimybė išleisti aukšto kalbinio ir literatūrinio lygio veikalą – *Knygą nobažnystės krikščioniškos*, kuri prilygsta M. Daukšos raštų kokybei, o vietomis net ją prašoka¹⁴. Tai labai reikšmingas vidurinio raštų varianto paminklas.

J. Radvilas per karus su Rusija ir Švedija vadovavo LDK politikų grupei, kuri sudarė 1655 m. Kėdainių sutartį su Švedija, pagal kurią nutraukiama Lietuvos unija su Lenkija ir sudaroma unija su Švedija. Netrukus ją pasirašė kai kurie LDK atstovai, šiai sutarčiai smarkiai pasipriešino Liublino unijos šalininkai. 1656 m. pavasarį, švedus išstūmus, Kėdainių sutartis buvo nutraukta. J. Radvilas jau buvo miręs 1655 m. gruodžio mėnesį.

S. Jaugelio dedikacija J. Radvilui, kurio lėšomis *Knyga nobažnystės krikščioniškos* buvo išleista, vadinasi „Ant herbo Kunigaikščio, Jo Mylistos“. Kunigaikštis prašomas šia lietuviška knyga naudotis:

Priimk, prašom, tą knygą nuo mūsų meilingai,
Klausyk žodžio, melsk Dievą, giedok nuoširdingai!¹⁵

Išleisti lietuvišką knygą (tiesą sakant, tris knygas) buvo nutarta reformatų sinode. Rengėjai, vertėjai, autoriai džiaugėsi, kad ši labai reikalinga ir naudinga „mūsų, lietuvių, krašte“ knyga išėjo būtent tais metais, kai, paskirtas Vilniaus vaivada, J. Radvilas įžengė į Lietuvos sostinę, ir prašo tuos jo įsteigtos spaustuvės „pirmuosius vaisius“ lyg kokią dovaną ar pasveikinimą priimti linksma širdimi ir veidu. Taip sakoma lenkiškoje dedikacijoje, kurią pasirašė LDK reformatų vyresnieji prižiūrėtojai ir kunigai. Vadinasi, Lietuvos reformatai rado bendrą kalbą su aukščiausiais valstybės pareigūnais, išpažįstančiais tą patį tikėjimą. Matome, kad XVI a. pabaigoje (M. Petkevičius, J. Morkūnas, jo rėmėjai

¹¹ Jablonskis, K., „Kėdainių burmistras Steponas Jaugelis (Telega)“, in: Jablonskis, K., *Lietuvių kultūra ir jos veikėjai*, sud. V. Merkys, Vilnius, 1973.

¹² Apie psalmių vertimus žr. Šlekys, J., „Stepono Jaugelio-Telegos psalmių vertimai į lietuvių kalbą“, in: *LTSR Mokslų akademijos darbai, A serija*, 1980, t. 3 (72).

¹³ Pociūtė, D., *XVI–XVII a. protestantų bažnytinės giesmės: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir Prūsų Lietuva*, Vilnius, 1995, p. 70.

¹⁴ Zinkevičius, Z., *Lietuvių kalbos istorija*, t. 3: Senųjų raštų kalba, Vilnius, 1988, p. 219.

¹⁵ Cit. iš: Koženiausienė, R., *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius, 1990, p. 321.

J. Kazokas Lietuvis, mecenatė S. Vnučkienė, o XVII a. viduryje ir didžiūnas J. Radvilas jau greta lenkų kalbos religiniame gyvenime visuotinai remiasi ir lietuvių kalba. Tai įsidėmėtina lietuvių tautinės kultūros apraiška. Beje, *Knygos nobažnystės krikščioniškos* antrąjį (1684) leidimą finansavo markgrafienė Liudvika Karolina Radvilaitė, visomis išgalėmis rėmusi Lietuvos kalvinistus.

Pati *Knyga nobažnystės krikščioniškos* buvo atsakas į K. Sirvydo *Punktus sakymų* ir S. Slavočinskio *Giesmes* – reikšmingiausias to laikotarpio lietuviškas katalikiškas knygas. Reformatų leidiniai buvo nė kiek ne žemesnio lygio.

S. Jaugelio dedikacija „Ant herbo Kunigaikščio, Jo Mylistos“ yra pirmoji eiliuota lietuviškos knygos lietuvių kalba sukurta dedikacija. Primenamas herbas – juodas erelis išskėstais sparnais, ant kurio krūtinės trys medžiotojų trimitai – ragai („[...] o Erelis juodas, / Tris širdy triūbas turįs [...]). Sužinome, kaip buvo lietuvių kalba tituluojami didikai (Jo Mylista), kaip vadinama Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė (Didė Lietuva). *Tėvynės sąvoka*, atrodo, nevirta. Dedikacijoje vadinama *tėviške*.

S. Jaugelio giesmynas rėmėsi lenkiškais kalvinistų giesmynais. Buvo atsisakyta daugelio senųjų giesmių. Iš M. Petkevičiaus lietuviško–lenkiško katekizmo 55 giesmių S. Jaugelis perėmė tik 31, gerokai jas pataisdamas. O didžioji giesmių dalis, manoma, išversta paties S. Jaugelio iš lenkiškų kalvinistų giesmynų (P. Artomijaus taip pat Lenkijai ir Lietuvai skirto *Kancionalo* ir kt.)¹⁶. *Knygos nobažnystės krikščioniškos* giesmyne beveik pusė tekstų buvo giesmės, tradiciškai giedamos LDK kalvinistų bendruomenėse. Giesmyną S. Jaugelis parengė pagal moderniausius reikalavimus. Buvo paimta ir lietuviškų liuteroniškų giesmių (iš M. Mažvydo, L. Zengštoko), bet daugiausia liuteroniškų giesmių versta iš lenkų kalbos. Iš žymiųjų lenkų autorių išverstas M. Rėjaus hejnalas (giesmė, grojama saulei tekant ir leidžiantis), populiarioji J. Kochanovskio giesmė apie darbus „Ko nor nuog mūsų...“ Regis, trys S. Jaugelio giesmyne esančios giesmės yra originalios: maro giesmė „O Dieve Dieve Dieve, didžiai galįs“, sielvarto giesmės „Susimilk jau ant manęs“ ir „Tave aš, amžins Dieve, visada garbysiu“.

Vieną tų originalių giesmių galima laikyti barokiškos giltinės su dalgiu simboliu, žodiniu piešiniu. Tai minėta „O Dieve Dieve...“ Ji turi pavadinimą „Giesmė apie pavietrį gailingą“, dabar pasakytume *gailinga giesmė apie marą*. Joje ryškiai pavaizduotos maro epidemijos („pavietrie“) nelaimės, sunkios jos pasekmės kaimuose ir miestuose, atsispindi stichinių nelaimių atmosfera, žmonių moralinis pakrikimas. Piešiami vaizdai yra labai būdingi Barokui:

Suspaudė badas – nemaža prapuolė,
Eidamas keliu, ne vienas parpuolė:
Lavonai visur, kūnai išdrabstyti,
Apgraužtos galvos, kaulai išbarstyti.

[...]

Tėvas su vaiku vienoj vietoj guli,
Sumesti pūva ir be grabo tūli.
Ne viens dejuoja, ne viens didžiai rauda,
Kaipo ne raudot, nesang širdį skauda.¹⁷

Gyva kalba, kai kur gal ir kokį naujadarą pavartojant, deminutyvai nusveria vieną kitą sunkėlesnę frazę, daro giesmę – būtent dėl to – neabejotinai lietuvišką. Retoriniu požiūriu giesmė puošni, joje daug pakartojimų, periodų, tiesioginės kalbos intarpėlių, bet vis tiek ji lieka autentiška savo kraštui. Liaudišku aušros ir čiulbančių paukščių vaizdu subtiliai perteikiama baisios nelaimės pabaiga, atlėgstantys skaudūs žmonių išgyvenimai:

Džiaugias ir giesti kaip lauko paukšteliai.
Išvydę aušrą, seni ir vaikeliai.

¹⁶ Pociūtė, D., *XVI–XVII a. protestantų bažnytinės giesmės*, p. 68–73.

¹⁷ Cit. iš: *Lietuvių literatūros skaitiniai: Nuo raštijos pradžių iki XIX a. vidurio*, sud. A. Žentelytė, Kaunas, 1991, p. 103–106.

XVII a. giesmynuose ir apskritai bažnytinėje literatūroje pasikeičia santykis su Dievu: dabar svarbu ne tiek tikėjimo išpažinimas, o pamaldumas, kankinystė, „širdies tikėjimas“. Toks yra ir S. Jaugelio-Telegos giesmynas: jis paskelbiamas pamaldumo („nobažnystės“) knygoje.

Samuelis Boguslovas Chilinskis

Samuelio Boguslovo Chilinskio (apie 1634–1668) tėvas greičiausiai buvo kilęs iš Lenkijos. Motina – lietuvė Minvydaitė iš lietuvių reformatų bajorų Minvydų giminės. Lietuvių kalbą mokėjo iš mažens. Save vadino *lietuvnyku Chilinsku*. Augo lietuviškoje aplinkoje. Mokėsi Kėdainių reformatų mokykloje. Kaip reformatų stipendininkas studijavo Olandijoje. 1657 m. persikėlė tęsti studijų į Angliją, Oksfordo universitetą. Tais pat metais pradėjo versti į lietuvių kalbą Bibliją ir rūpintis jos išleidimu. Protestantams nėra svarbesnės knygos už Bibliją, o jos lietuviško vertimo vis nebuvo. Iš Lietuvosėjo liūdno žinios. 1659 m. S. B. Chilinskis rašė vienam savo bičiuliui teologijos profesoriui: „Nuplėšta brangioji tėvynė, sugriautos bažnyčios, išmirę kunigaikščiai, nužudytas mylimas tėvas, išvežti į nelaisvę du broliai ir dvi seserys arba kažkur jie dingę“¹⁸. Tuo laikotarpiu Lietuva kentėjo nuo XVII a. vidurio karų.

Įtemptai dirbdamas S. B. Chilinskis per trejus metus išvertė visą Bibliją. Vertė iš olandiško vertimo. 1659 m. paskelbė angliškai, o paskui ir lotyniškai „Pranešimą apie Biblijos vertimą į lietuvių kalbą“. Informavęs apie savo atliktą darbą, žadėjo dar išversti į lietuvių kalbą ir anglikonų raštų. Anglai parėmė S. B. Chilinskio Biblijos vertimo spausdinimą, pradėtą Londone 1660 m.

1661 m. vasarą, pasiėmęs išspausdintą Biblijos dalį ir likusios dalies rankraštį, S. B. Chilinskis parvyko į Lietuvą. Buvo paskirta dviejų kunigų, Jono Božimovskio Vyresniojo ir Jurgio Teodoro Skrodskio, komisija vertimo lygiui patikrinti. O S. B. Chilinskis grįžo atgal į Angliją, pakeliui Karaliaučiuje vedė išėivio iš LDK pastoriaus J. A. Gurskio dukterį. Grįžęs į Angliją, dirbo dieną ir naktį. Anglija nutarė toliau finansuoti lietuviškos Biblijos spausdinimą, skirti S. B. Chilinskiui algą. Tačiau netrukus iš Lietuvos atėjo žinia, kad J. Božimovskis ir J. T. Skrodskis tvirtina, jog S. B. Chilinskio vertimas esąs pilnas klaidų. Šis vertinimas galėjo būti ne visai objektyvus, nes J. Božimovskis pats vertė į lietuvių kalbą Naujajį Testamentą ir turbūt norėjo, kad būtų išspausdintas jo vertimas, be to, neaišku, į kokių kalbų Biblijos tekstus orientavosi vertinimo komisijos nariai. Susidarius dar ir kitoms S. B. Chilinskiui nepalankioms aplinkybėms (kai kas manė, kad iš viso nereikia Biblijos lietuvių kalba, užtenka lenkiškos), S. B. Chilinskio vertimo spausdinimas buvo nutrauktas, jam alga atimta¹⁹.

S. B. Chilinskis mirė Londone, užmirštas ir dideliame skurde.

Iš trijų nevienodo dydžio išspausdintų S. B. Chilinskio vertimo fragmentų, žinotų XIX a., dabar turima duomenų apie patį mažiausią (176 p.), rastą 1893 m. Britų muziejaus Londone makulatūroje. Jis ir tebesaugomas Britų muziejuje. Ten yra ir S. B. Chilinskio padarytas Naujojo Testamento vertimo rankraštis, kurio fotokopiją išleido lenkų kalbininkas C. Kudzinovskis (Kudzinowski) mokslo tikslais²⁰.

Išversti Bibliją į lietuvių kalbą, kai buvo atmetas S. B. Chilinskio vertimas, ėmėsi jo kritikai Lietuvos reformatai. Darbui kurį laiką vadovavo J. Božimovskis Vyresnysis. Deja, jų atlikto vertimo rankraštis 1681 m. Biržuose gaisro metu sudegė.

Literatūrinis, kultūrinis gyvenimas LDK XVIII a. pradėjo atsilikti nuo Mažosios Lietuvos. Amžiaus pirmoje pusėje Mažojoje Lietuvoje buvo išleista daugiau kaip 100 lietuviškų knygų, o Didžiojoje Lietuvoje – apie 30. Didelė žala tuo metu Didžiojoje Lietuvoje padaroma lietuvių literatūrinei kalbai. M. Daukšos, K. Sirvydo, S. Slavocinskio ir Kėdainių reformatų principai ugdyti lietuvių kalbą ir

¹⁸ Zinkevičius, Z., *Lietuvių kalbos istorija*, t. 3, p. 227.

¹⁹ Plačiau žr. Jurgutis, V.; Žukas, V., „J. Plioterio darbas „Trumpa žinia apie tą iszdawima lietuwiszkos biblijos Londone““, in: *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai*, 1964, t. 3; Lukšaitė, I., „Lietuviškos S. B. Chilinskio biblijos spausdinimo aplinkybės“, in: *LTSR Mokslų akademijos darbai, A serija*, 1971, t. 1 (35).

²⁰ *Biblia litewska Chilińskiego. Nowy Testament*, Fotokopie, wyd. Cz. Kudzinowski, Poznań, 1984.

lietuvišką visuomenę tartum užmirštami, į lietuviškas knygas skverbiasi leksikos svetimybės, ypač polonizmai. Nesigirdi balsų, smerkiančių šiuos neigiamus reiškinius. Tai silpnoji lietuvių Baroko vieta, tačiau savaip spalvinga ir įvairiapusiškai būdinga.

Pranciškus Šrubauskis

Vienas uoliausių katalikybės platintojų, religinių leidinių rengėjas ir autorius buvo Pranciškus Šrubauskis (apie 1620 Kaune–1680 Kražiuose). Į Jėzuitų ordiną įstojo 1638 m. Mokėsi Vilniaus universitete ir kt. Dėstė jėzuitų kolegijose Daugpilyje, Kražiuose, dirbo jėzuitų misijoje Varniuose ir Karaliaučiuje. Buvo Pašiaušės ir Kražių jėzuitų kolegijų rektorius. Gyvenimo pabaigoje dirbo lietuvių pamokslininku Kražiuose. P. Šrubauskis pasižymėjo nepaprastu atsidėjimu religijai. Vaikščiojo po bažnyčias, žmones ir vaikus mokė tikėjimo tiesų ir giesmių, veltui dalijo religines knygeles. Dėl to buvo vadinamas apaštalu. „Jis buvo tvirtų dorybių ir reto pamaldumo vyras“; „Iš čia spindėjo visiems, be luominio skirtumo, nepaprasta jo meilė artimui. Jis stengė visiems padėti suraminimu, patarimais ir šalpa“; „Naktis jis leido atlikinėdamas religines pareigas, atlikdamas šventus pasiruošimus ir pamokslus liaudžiai ruošdamas“; „Nors nuolatinės kojų ligos ir nelankstymo per kelius paliestas, bet kanonišką valandas daugiausia vykdė su tokia ištverme, kad net sunkiausioje ligoje, pakankamai rimtoje, ilgai nesidavė prikaltamas jas nutraukti“; „Kaip jis buvo uolus neturto dorybės vykdytojas, matyti iš to, kad ištikus keturiolika metų nuo šalčio gynėsi tais pačiais kailinukais, kuriuos rūpinosi pats sulopyti“; „Taip pat jis maloniai prakalbindavo ir svetimus vargšus bei nelaimingus žmones, nors ir visai nepažįstamus; jis suramindavo juos, pamokydavo ir apglabdavo visuotine broliška ir tėviška meile. Šį savo žmoniškumą ir maldingumą jis vykdė taip, kad beveik visa Žemaitijos kunigaikštija jį pažino kaip mylimiausią tėvą ir mylėjo gyvą, o mirus jo liūdėjo aukštuomenė ir prastuomenė.“²¹

Remiantis Jėzuitų ordino istorikų duomenimis, P. Šrubauskis laikomas katekizmo *Pamokslas krikščioniškas, trumpai išguldytas* autoriumi.

Dėl šio katekizmo P. Šrubauskis gal nebūtų patekęs į lietuvių literatūros istoriją. Vieta joje P. Šrubauskiui skiriama už tai, jog, manoma jį buvus katalikų giesmyno *Balsas širdies, pas Viešpatį Dievą, Paną Švenčiausią Mariją ir šventus, danguj karaliaujančius, šaukiančios per giesmes* rengėju. *De visu* turimi tik 1726 m. ir vėlesni šio giesmyno leidimai. Galimas dalykas, kad jam dar gyvam esant šis giesmynas pirmą kartą išleistas. Mat M. Valančius *Žemaičių vyskupystėje* teigė, kad P. Šrubauskis rašė ir giesmes. Be to, *Balse širdies* yra giesmių, kuriose atsispindi XVII a. karų įvykiai Lietuvoje, vadinasi, P. Šrubauskio gyventas laikotarpis.

Balsas širdies yra viena populiariausių lietuviškų knygų. Kiek poredaguojamas *Balsas širdies* buvo leidžiamas iki XIX a. vidurio. Jį išstūmė Vincento Valmiko (Vilmiko) parengtos *Kantičkos žemaitiškos*, pradėtos leisti XIX a. trečiame dešimtmetyje, kuriose buvo įdėta didesnė pusė *Balso širdies* giesmių. Tad poredaguojami *Balso širdies* tekstai pasiekė XX a.

Giesmynas *Balsas širdies* sudarytas S. Slavočinskio *Giesmių* (1646) pagrindu.

Slavočinskio giesmės užima du trečdalius naujojo giesmyno. Daugiausia versta iš lenkų kalbos, kai kas ir iš lotynų. Iš viso yra arti 150 giesmių²². Bet *Balso širdies* kalbinė kokybė yra blogesnė negu S. Slavočinskio giesmyno. Daug giesmių buvo iš naujo verčiamos arba redaguojamos, tobulinant eiliavimą, bet gadinant kalbos grynumą. Eiliavimo srityje *Balsas širdies* nenusileidžia S. Slavočinskiui. Štai koks skambus P. Šrubauskio posmas giesmėje, pyz., apie Jėzaus Kristaus gimimą:

Gul kūdikėlis, kaip avinėlis,
O kur, kur?

²¹ Biržiška, V., *Aleksandrynas*: Senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos, t. 1: XVI–XVII amžiai, Chicago, 1960, p. 327–330.

²² Vaicekauskas, M., „Pranciškus Šrubauskis: asmenybė ir „Balsas širdies““, in: *Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos metraštis*, Vilnius, 1996, t. 10.

Ant šieno kieto, tenai jam vieta aprinkta.²³

Tačiau eilivimo lengvumas negali išpirkti kalbos nuostolių. Verčiant ir redaguojant buvo pasukta priešingu keliu, negu ėjo M. Daukša, K. Sirvydas, S. Slavočinskis. Buvo užsimerkta prieš tai, ką jie davė gero lietuvių literatūrinei kalbai. Pavyzdžiui, S. Slavočinskio lietuviški žodžiai buvo keičiami barbarizmais: meilė – *loska*, pilis – *palocius*, įščios – *živatas*, anga – *broma* ir t. t. Tai būdinga lietuvių Barokui.

Kai kuriose *Balso širdies* giesmėse atsispindi istoriniai įvykiai, būtent XVII a. vykę sunkūs Respublikos karai su Rusija ir Švedija, kai beveik visa Lietuvos teritorija atsidūrė Rusijos ir Švedijos valdžioje, kai Vilnius degė gaisrų liepsnose, o pati Abiejų Tautų Respublika politiškai skilo. Tokia yra protingai sukurta giesmė „Čėsu nepakajų [t. y. neramiais laikais]“. Įsidėmėtina ir giesmė „Čėsu praėjusių vainų [t. y. karų] Lietuvoj“. Abiejose giesmėse meldžiama apsaugoti valstybę, išgelbėti žmones nuo nelaimių. Antroje giesmėje daug barokinių gąsdinimų dėl priešo kariuomenės daromų nusikaltimų:

Vargino žmones iš skūros lupdami,
Nė jokio daikto namie nelikdami.
Ir krūtis pjaustė, vaikus išvirdami,
Vertė motinas ėsti priversdami.
Kokį motinos sopulį turėjo,
Gyvus kad verdant vaikelius regėjo.²⁴

Mykolas Olševskis

Gėstančio Baroko raštų pavyzdžiu įprasta minėti Mykolo Olševskio (Ališauskio, apie 1712–apie 1779) prozos knygą *Broma, atverta ing viečnastį*, pirmą kartą išleistą Vilniuje 1753 m. Autorius buvo Atgailos regulinių kanauninkų ordino vienuolis. 1761 m. Vilniaus universitetas suteikė jam teologijos licenciato ir teologijos daktaro laipsnius. Nuo 1775 m. buvo Lietuvos ir Lenkijos regulinių kanauninkų ordino vizitatorius. Buvo vienuolynų mokyklų mokytojas Rytų Lietuvoje: pamokslininkas Varnionyse (dab. Varniany, Baltarusija, Gardino sr., Astravo r.), Šešuoliuose, Videniškiuose, klebonavo Mikoliškyje. Parašė dabar neišlikusią knygą *Historija šventa trumpai surinkta seno ir naujo zokano* (1765). M. Olševskis rašė ir lenkų kalba: *Kazanie na dzień wszystkich świętych* („Visų Šventųjų dienos pamokslas“, 1753), *Miasto uspokojenja serc ludzkich* („Žmonių širdžių suraminimo miestas“, 1755), *Kazanie otwarte na fest SS. Apostolów Piotra i Pawła* („Viešas pamokslas šv. apaštalų Petro ir Pauliaus iškilmei“, 1756).

K. G. Milkus *Bromą* savo lietuvių kalbos gramatikoje (1800) pavadino „absurdiškiausiomis vienuolių istorijomis“. Iš tikrųjų *Bromos* siužetai paimti iš Viduramžių italų ir ispanų vienuolių autorių. K. G. Milkui, liuteronui, tie dalykai negalėjo būti priimtini. Be to, M. Olševskis priklausė Baroko kultūrai ir katalikiško krašto dvasininkijai, o K. G. Milkus – švietėjiškų pažiūrų žmogus, racionalistas, iš dalies preromantikas. Ir vis dėlto K. G. Milkus teisus savaip, o M. Olševskis – savaip. K. G. Milkus teisus ta prasme, kad šiaip ar taip M. Olševskio stilius perspektyvos neturėjo, jis pamažu išnyko. O tai, ką propagavo K. G. Milkus, vėliau plėtojo lietuvių kultūros ir literatūros veikėjai, tautos dvasios vadovai D. Poška, L. Rėza, S. Stanevičius, S. Daukantas ir kt. Jų pastangos lėmė tolesnę lietuvių tautos kultūrinę pažangą.

M. Olševskis nėra uždarytas vien savo šimtmetyje. Svarbiausia populiarumo priežastis – knygoje daug dramtizmo, fatališkos žmogaus lemties interpretacijų, kurios daugelį traukė ir trauks. *Broma, atverta ing viečnastį* tapo anų laikų „bestselleriu“. Iki XIX a. vidurio išėjo apie dvidešimt leidimų.

²³ *Giesmės Dangaus Miestui*, p. 361.

²⁴ *Ibid.*, p. 381.

Lietuviai ją pamėgo ne tik dėl religijos aiškinimų, bet ir dėl didaktinių *vaizdelių*.

Knygos pavadinimas – tai barokiška alegorija. Jos prasmė: mirtis, būtent mirtis yra tie vartai, ta „broma“, per kurią žmogus įžengia į amžinybę.

Knyga sudaryta iš dviejų kompozicinių klodų: „artikulų“ – teorinių samprotavimų ir „priklodų“ – gyvenimo pavyzdžių (lenk. *przykład* – pavyzdys). Ko gero, nė vienas lietuvių autorius nebuvo toks mistikas ir asketas. Žemiški žmogaus potroškiai laikomi nuodėmingais. Gyvenimas šiame pasaulyje tesąs tik trumpas epizodas, pasirengimas amžinajam gyvenimui. M. Olševskis rėmėsi daugeliu XVII a. ir ankstesnių šimtmečių, Viduramžių, autorių, pateikdamas tarsi kokią tų laikų antologiją. Išnyksta ribos tarp gyvenimo ir pomirtinio pasaulio. Turime autentišką katalikišką Baroką lietuvių kalba, adresuotą lietuviui. Gyvi žmonės ir mirusieji, angelai ir velniai *Bromos* scenoje veikia kaip tikri veikėjai, tarpusavyje gali bendrauti. Žemė, dangus ir pragaras – realios sferos, kuriose, esant reikiamai situacijai, gali pabūti kiekvienas. Visa tai persmelkta mirties visagalybės pajautimu, žmogaus tragizmo akcentavimu²⁵. M. Olševskis pavyzdžiu savo skaitytojams kelia šv. Pranciškų Ksaverą, kuris kasdieną rengdavosi mirti 24 kartus (kas valandą). Esama viduramžiškos scholastikos, pvz., sprendžiamas klausimas, kas būtų buvę, jeigu Ieva būtų nusidėjusi be Adomo. Klausama, ar sunku išganyti savo sielą. Atsakymą davė šv. Bernardas, pasirodęs penkiolikta dieną po savo mirties vienam kunigui vienuoliui. Tą dieną, kai mirė šv. Bernardas, sakoma, iš viso mirė 43 000 žmonių ir jie visi vienu kartu buvo teisti. Į dangų nuėjo tik trys – šv. Bernardas, vienas atsiskyrėlis ir vienas pasaulietis žmogus. O visi kiti buvo nuteisti pragaran.

Ši barokinė fantazija turi ir ypatingą kalbinę raišką, adekvačią pasaulėjautai. Daug lotyniškų posakių, čia pat perfrazuojamų lietuviškai, ir polonizmų, paplitusių bažnytinėje vartosenoje, klebonijose. Toks melanžas (mišinys) iš lietuviškų, lotyniškų ir sulietuvintų lenkiškų žodžių atrodo puošnus ir turėjo daryti stiprų įspūdį mažai išprususiam skaitytojui. Tad gal iš tikrųjų nereikėtų LDK lietuviškų katalikiškų raštų kalbą matuoti vienu kriterijumi²⁶ – kiek ji yra liaudiškai gyva ir taisyklinga. Jos pobūdį lėmė autorių pasaulėžiūra, vyravusios literatūrinės mados, to meto kultūrinė situacija, bendra barokiškosios epochos tradicija. Neturėta tikslo tokias knygas rašyti liaudies šnekamąja kalba²⁷.

Išskiria M. Olševskio *Bromą* iš kitos ano meto lietuvių religinės literatūros jos vaizdiniai elementai – įvairūs gyvenimiški siužetai „prikloduose“. Knyga skirta ne tiek kunigams, kiek apskritai įvairiems skaitytojams. Dėl šių „priklodų“ ji turėjo didžiulį pasisekimą tarp mokačių skaityti pasauliečių, valstiečių. Beletrizuoti pasakojimai su dialogais, buitinėmis scenomis, aprašymais, įvykiais, žmonių sandėriais su velniu, dažnai netikėtais finalais buvo panašūs savo žanrinėmis ypatybėmis į anekdotą, pasakėčią, didaktinį apsakymėlį, pasaką-legendą. Iš dalies juos galima vadinti pirmaisiais lietuvių grožinės didaktinės prozos kūrinėliais, nors jie buvo vertimai. O tai jau turėjo perspektyvą – vedė į XIX a. lietuvių didaktinę prozą, tiek verstinę, tiek originalią. Ją kūrė J. Chodzka (lenk. Chodźko), A. Tatarė, P. Gomaliauskas (Gomalevskis), M. Akelaitis, J. S. Dovydaitis, pagaliau M. Valančius. M. Olševskio „prikloduose“ atsispindi tikrovė, ryškėja socialiniai ir psichologiniai tipai, konfliktai. Štai vienas tokio pobūdžio „priklodų“:

Klausė kas kupčiaus [pirklio]: „Kokiu smerčiu tėvas tavo numirė?“ Atsakė: „Nuskendo ant marios“. „O tavo tėvo tėvas kur numirė?“ Atsakė: „Taipogi ant marios nuskendo“. Klausė toliaus: „Ar ir tu kupčiausi, per marę drėsi važiuoti su tavoru [prekėmis]?“ Atsakė: „Tokiu kupčiamu bovijuos“. Dabar vėl klausės anasai kupčius: „O tavo tėvas kur mirė?“ Atsakė: „Ant lovos, taipogi ir tėvo tėvas“. Tarė kupčius toliaus: „O tu kaip drėsi ant smertelės lovos gulti, ant kurios tiek numirė žmonių, ar nebijais numirti?“

Broma, atverta ing viečnastį, išėjusi paskutinį kartą 1851 m., M. Valančiaus 1864 m. buvo uždrausta

²⁵ Tereškinas, A., „Stiliaus ir žanro problemos M. Alšausko ir K. Lukausko pamoksluose“, in: *Senosios literatūros žanrai*, ats. red. A. Samulionis, (ser. *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 1), Vilnius, 1992.

²⁶ K. A. [Miškinis, M.], „Broma atverta ing viečnastį“, in: *Šviesos keliai*, 1933, Nr. 1.

²⁷ Vaicekuskas, M., „Prieškalbė Jonui Palioniui, arba Mykolo Olševskio apologija“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 1996, Nr. 4, p. 205–206.

toliau spausdinti dėl joje esančių „prasimanymų ir paikų pasakojimų“. Tačiau M. Valančius apie 1874–1875 m. ją perdirbo: pataisė kalbą, sužemaitino, pridėjo naujų pavyzdžių ir palyginimų, pavadino *Broma, atidaryta ing viečnastį* ir rengėsi publikuoti. Bet rankraštis liko nespausdintas. 2003 m. M. Valančiaus rankraštis naujai surastas²⁸.

Kiti leidiniai

Šiuo laikotarpiu (XVII–XVIII a.) Lietuvoje buvo parengta ir kitų giesmynų. Daugiau iniciatyvos parodė katalikai. Gerokai mažesnis negu *Balsas širdies* buvo 1765 m. pirmą kartą išleistas, o vėliau daugiau kaip dešimt kartų pakartotas iki pat XIX a. pirmųjų dešimtmečių giesmynas *Giesmės apie švenčiausią Paną Mariją*. Šiame rinkinyje randame vieną įdomesnių religinių kūrinių – „Giesmę apie smertį“²⁹. Šioje giesmėje žvelgiama į žmones, kurie šiame pasaulyje yra tokie nevienodi – ir „dideli“ ir „maži“ – *sub specie aeternitatis* – per amžinybės prizmę, nuolat įvairiomis variacijomis kartojant, kad mirtis visus paims ir sulyginis. Giesmės autoriui ši mintis labai patinka, o ypač tai, kad ir šio pasaulio didžiūnus mirtis sulygina su pačiais menkaisiais. Kai kurie posmai skamba tiesiog satyriškai, tačiau tai nėra satyra, o barokiškas žmogaus gyvenimo veidrodis. Giltinė:

Karalius ir ponus,
Lygiai ir paduonus³⁰, –
Ach, kokia tai gėda!
Mužiką, urėdą
Im lygiai.

[...]

Dieve, kas tai yra:
Asaba moteriška, ne vyra,
Į klioštorius³¹ eina,
Su minjkais³² tūr vainą
Kas dieną.³³

Atsispindi giesmėje ir etnografiniai dalykai. Joje eilijuojama apie audėjas, verpėjas, jaunikius, svotus, piršlius, vedlius, vestuvininkus, kuriuos visus jau mirtis tyko išsivesti, šioje giesmėje galima greičiau įžvelgti tam tikrą socialinį ir filosofinį vagantiškumą negu religinį jausmą. Turėjo Barokas ir tokių prieštarų bruožų.

Iš kitų Baroko laikais išleistų lietuviškų katalikiškų religinių knygų reikia paminėti, kaip manoma, originalų Kazimiero Klimavičiaus katekizmą *Pavinastės* [pareigos] *krikščioniškos*, išėjusį 1767 m. Autorius (apie 1720–po 1786) mokėsi Vilniaus universitete, turėjo laisvųjų menų ir filosofijos magistro (daktaro) laipsnį, kurį jam suteikė Vilniaus universitetas. Dirbo Alsėdžių dekanu, Laižuvos klebonu.

Buvo išleista ir daugiau tam laikotarpiui reikalingų katalikiškų žmonėms skirtų knygų.

Vilniaus universiteto spaustuvė 1677 m. išspausdino italų teologo Roberto Belarmino (Bellarmino) praėjusio amžiaus pabaigoje parašyto *Trumpo mokslo krikščioniško surinkimo* vertimą. Tai katekizmas ir giesmynėlis. 1681 m. Vilniaus universitetas paskelbė bene pirmąją lietuvišką katalikišką

²⁸ Vaicekauskas, M., „Valančius ir Olševskis, arba niekur nedingęs rankraštis“; Idem, „Valančius ir Olševskis II, arba tikslinimai ir kiti rankraščiai“, in: *Knygų aidai*, 2003, Nr. 4.

²⁹ Apie tai dar žr. Vaicekauskas, M., „Mirties samprata XVII–XVIII a. katalikiškose giesmėse“, in: *Lituanistica*, 1998, Nr. 2 (34).

³⁰ T. y. valdinius.

³¹ T. y. vienuolynus.

³² T. y. vienuoliais.

³³ *Giesmės Dangaus Miestui*, p. 463, 464.

maldaknygę – Jurgio Kasakauskio (apie 1650–po 1722) *Rožančių Švenčiausios Marijos Panos ir saldžiausio vardo Jėzuso...* J. Kasakauskis trumpai dirbo Livonijoje, buvo dominikonas, paskui Lietuvoje ėjo generalinio pamokslininko pareigas Vilniuje. *Rožančius* buvo labai populiarus, arti 20 kartų išleistas iki XVIII a. pabaigos.

Minėtinas Lietuvos kalvinistų parengtas ir 1680 m. Karaliaučiuje išspausdintas katekizmas *Pradžia pamokslu dėl mažų vaikelių, idant mokytūsi pažinti žymes rašto sudėjimo ir skaitymo...* Katekizme yra raidynas ir skiemenavimo pratimai. Jau M. Mažvydo katekizme buvo atspausdintas elementorius su skiemenavimo pratimais. Dabar tokį elementorių gavo ir Lietuvos reformatai.

„Lietuvos kalbų visuma“

1737 m. Vilniaus universiteto spaustuvėje išėjo parašyta iki šiol neišaiškinto autoriaus jėzuito lotyniška lietuvių kalbos gramatika *Universitas lingvarum Litvaniae (Lietuvos kalbų visuma)*. Tai pirmoji mums žinoma išspausdinta Lietuvoje lietuvių kalbos gramatika. Joje pradedamos žymėti lietuvių kalbos ilgųjų skiemenų priegaidės (tvirtapradės ir tvirtagalės). Tai liudija, kad autorius buvo lietuvis, subtiliai jautęs savo gimtosios kalbos fonetines ypatybes. Taip pamažu plėtojosi ir lietuvių kalbos mokslas, nors apie jį ir apie lietuvių kalbos mokytojus toje sudėtingoje epochoje trūksta duomenų.³⁴

Eugenija Ulčinė, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija, XIII–XVIII amžius*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, 363–376.

---

³⁴ Eigminas, K., „Lietuvių kalbos gramatikos iki 1737 m. ir „Universitas lingvarum Litvaniae“ atsiradimo sąlygos“, in: *Universitas lingvarum litvaniae*, iš lot. k. vertė K. Eigminas, Vilnius, 1981, p. 15.